

## İKİ DİLLİLİK VE BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN İKİ DİLLİLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME\*

*An Investigation on Bilingualism and The Bilingualism of Bulgarian Turks*

**Mehmet Emre ÇELİK\*\***

**ÖZ:** Balkanlardaki en yoğun Türk varlığı Bulgaristan'da yaşamaktadır. Sayıları bir milyona yakın olan Türklerin eğitim, kültür ve sosyal yaşama dair pek çok sorunları bulunmaktadır. Bu araştırmada iki dillilik kavramı, Bulgaristan'daki Türk çocuklarının sahip oldukları iki dillilik özellikleri ve bu durumun eğitimlerine yansımalarının ayrıntılı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Veri toplama aracı olarak gözlem, görüşme ve anket metodlarından yararlanılan bu araştırmada, Bulgaristan'daki Türk çocuklarının hem Türkçeyi hem de Bulgarca'yı standart düzeyde edinemedikleri dolayısıyla bu durumun, akademik başarılarını olumsuz etkilediği, Bulgaristan'da seçmeli statüde okutulan Türkçe dersinin şehirlerde (Kırcaali, Şumnu vd.) yaşayan Türk veliler tarafından seçilmediği, genellikle köylerde yaşayan çocukların ailelerinin bu dersi seçtikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonunda bu durumun düzeltilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** İki dillilik, İki dilli Türk çocukları, Bulgaristan Türkleri, Türkçe ve Bulgarca

**ABSTRACT:** The most intense Turkish presence in the Balkans lives in Bulgaria. Nearly one million Turks have many problems with education, culture and social life. In this study, it is aimed to examine in detail the concept of bilingualism, the characteristics of bilingualism of Turkish children in Bulgaria and their reflections on their education. In this study, in which observation, it was found that Turkish children in Bulgaria could not acquire both Turkish and Bulgarian interview and survey methods were used as a way of collecting data at a standard level and this situation negatively affected their academic achievement. The Turkish course taught as an elective status in Bulgaria was not chosen by Turkish parents living in cities (Kardzhali, Shumnu et al.) and that the families of children living in villages generally chose this course. At the end of the research, various suggestions were made to correct this situation.

\* Bu makale, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Muammer Nurlu danışmanlığında yapılan "Bulgaristan'daki Türk Çocuklarının Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerinin Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Kurupelit Kampüsü, Atakum/Samsun, mehmetemre.celik@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2961-0035

**Geliş Tarihi / Received: 04.02.2020**  
**Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2020**  
**Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020**

**Keywords:** Bilingualism, Bilingual Turkish Children, Bulgarian Turks, Turkish and Bulgarian

## Giriş

“Dil, düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir.”<sup>1</sup> “Dil bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan, göstergeler ve kurallar topluluğundan oluşan bir bildirişim düzeneğidir.”<sup>2</sup> Bireyin kendisini ifade etmede aracı kıldığı dil, aynı zamanda kültürün ve medeniyetin de taşıyıcılığı görevini üstlenir. Bu görevi yerine getiremeyen dillerin konuşuru olan toplumlar, bu görevi başaran dillerin gerisinde kalmaya mahkûmdurlar. Dil geliştikçe toplum, toplum geliştikçe de dilin gelişimi yadsınamaz bir gerçekliktir. Hâl böyle olunca dile gösterilen özen ve önem artmakta, dilin işlevleri üzerine daha fazla fikrî mesai yapma ihtiyacı hâsıl olmaktadır. “Dil aynı zamanda toplumun kimliğidir. Bir toplumun kimliğini anlamak için onun diline bakmak gerekir.”<sup>3</sup> Kimlik, bir toplumu o toplum yapan özelliklerin bütünüdür. Bu özellikler fiziksel olabildiği gibi genelde kültürel olan yerel âdetler (giyim vb.), inançlar, dinsel törenler, sanat, müzik, mimarî ve kişisel davranışlarla ilgilidir.

Her topluluğun kendine ait bir adı vardır ve bu ad aracılığıyla diğer topluluklardan ayrılırlar. Topluluklar sadece isimle değil, kültürel olarak da diğerlerinden farklı olduklarını vurgulamak isterler. Kültürel farklılaşmayı sağlayan en önemli öğeler ise dil ve dindir. “Göç, doğal afet, sürgün gibi nedenler, topraklarından ayrılmak zorunda kalmış toplumlar arasında birlik, beraberlik ve dayanışma duygusunun artması, kültür ile kimliğin korunması ve aktarılmasını sağlar.”<sup>4</sup>

Balkanlarda en yoğun Türk nüfusun bulunduğu ülke Bulgaristan’dır. Bulgaristan Türklerinin sayısı 2011 resmî nüfus sayım sonucu olarak 700 bin civarı gösterilse de resmî olmayan sonuçlara göre bu rakam bir milyon civarındadır. Bulgaristan Türk toplumu uzun yıllardır varlık mücadelesi vermektedir. Özellikle 1944-1989 arası yaşanan totaliter rejim Bulgaristan Türklerinin kültürleri üzerinde büyük tahribata neden olmuştur. Bu dönemde insanların dillerini kullanmaları, dinî vecibelerini yerine getirmeleri, gelenek

<sup>1</sup> Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 55.

<sup>2</sup> Özcan Başkan, *Bildirişim İnsan-Dili ve Ötesi*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 87.

<sup>3</sup> David Crystal, *Dillerin Katli*, Çev. Gökhan Cansız, Profil Yayınları, İstanbul 2010, s. 55.

<sup>4</sup> Hakkı Şekerbay, *Kimlik Politikası, Milliyetçilik, Etnisite Bağlamında Avrupa’da Ayrılıkçı Hareketler ve Bunların Avrupa Birliği’ne Olan Etkileri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 6.

ve göreneklerini yaşamaları yasaklanmıştır. 45 yıllık bu süreçte Türkler sahip oldukları pek çok hakkı kaybetmiş ancak mücadeleden vazgeçmemişlerdir.<sup>5</sup> Demokrasi ile birlikte Bulgaristan geçmişiyle yüzleşmeye başlamış, yapılan hatalardan dolayı devlet katında Türklerden özür dilenmiş ve itibarsızlaştırılmaya çalışılan Türklere itibarları iade edilmeye başlanmıştır.

Bulgaristan’da Türk çocuklarının eğitimi-öğretimi Türkler için büyük meselelerin başında gelmektedir. Bulgaristan’da tüm okullar devlete bağlıdır ve bu okulların eğitim dili yalnızca Bulgarcadır. Ana dili Türkçe olan ve özellikle Türk köylerinde yaşayan çocuklar Bulgarca ile ilk kez okul ortamında tanıştıklarından okuldaki ortama uyum sağlamakta zorlanmaktadırlar. Şehirlerde yaşayan Türk çocukları okula başlayana kadar sokakta Bulgarca ile sıkça karşılaştığından köyde yetişen Türk çocuklarına oranla okul ortamına daha kolay uyum sağlamaktadır. Ancak her iki grup da ana dili Bulgarca olan çocuklar ile kıyaslandığında genelde akademik başarıda onlardan geri kalmaktadırlar.

Totaliter rejim sonrası demokrasi döneminde Türkler, Türkçenin serbest seçmeli ders olarak okutulmasını talep etmişler ve kendilerinin bu istekleri dönemin Bulgaristan Hükümeti tarafından yerine getirilmiştir. 1992’de 114 bin öğrencinin seçtiği Türkçe dersini 2014’te ise 7 bin öğrenci seçmiştir. Türkçe dersini seçen öğrencilerin tamamına yakını Türk köylerindeki okullarda okuyan çocuklardır. Şehirlerdeki Türk çocuklarının velileri “Türkçeyi zaten biliyor” düşüncesiyle çocuklarına Türkçe dersi yerine Bulgarca, İngilizce, matematik vb. gibi farklı dersleri seçtirmektedirler. Oysa hem şehir hem de köydeki çocukların sahip oldukları Türkçe, standart Türkçeden çok uzaktır.

Bütün bunlar göz önünde bulundurularak bu araştırmada, iki dillilik meselesi, Bulgaristan’da doğup yaşayan ana dili Türkçe, ikinci dili Bulgarca olan iki dilli Türk çocuklarının sahip oldukları iki dillilik özellikleri ve Türk çocuklarının eğitimi üzerinde durulmaktadır.

Araştırmanın veri toplama grubu, Bulgaristan’daki Türk nüfusun yoğun yaşadığı Kırcaali (Koşukavak ilçesinin Tokatçık ve Adaköy köyleri; Eğridere ilçesine bağlı Çamdere ve Tosçalı köyleri; Yenipazar ilçesi; Cebel ilçesi; Kırcaali merkeze bağlı Dedeler ve Göklemeler köyleri) ve Şumnu (Çukurköy, Yazla ve Enbiyalar köyleri ile il merkezindeki bir okul) illerinde,

<sup>5</sup> Ersin Erkan, *Dil Hakları ve Devletlerin Dil Politikaları: Avrupa Birliği Aday Ülkeleri Bulgaristan ve Romanya Örnekleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 172.

12 farklı okulda öğrenim görmekte olan beşinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

### 1. İki Dillilik

Günümüzde dünyada yedi binden fazla dilin konuşulduğu belirtilir.<sup>6</sup> Dünya nüfusunun ise yaklaşık üçte birinin, gündelik hayatta etkileşim hâlinde olan iki ya da daha fazla dili kullandığı ifade edilmektedir.<sup>7</sup> Dolayısıyla 20. yüzyılın başından bu tarafa iki dillilik ve çok dillilik meselesi özellikle dil bilimi uzmanlarının gündemini meşgul etmektedir. İki dillilik üzerine henüz ortak bir tanımlama yapılabilmemiş değildir. Geçmişten bugüne literatür incelendiğinde karşılaşılan iki dillilik tanımları şunlardır: “İki dillilik, her iki dili de ana dili gibi kontrol edebilme durumudur. Elbette iki dili de kontrol edebilen kişinin ne derecede mükemmel olduğu belirlenemez, bu ayrım kişiden kişiye değişebilir.”<sup>8</sup> “İki dillilik, bir dili konuşan kişinin diğer bir dille de anlamlı ve tam söylemler üretebildiğinde ortaya çıkan durumdur.”<sup>9</sup> “İki dillilik, aynı kişi tarafından iki ya da daha fazla dilin değişimli olarak kullanılabilmesi durumudur.”<sup>10</sup> “İki dillilik iki farklı parçaya ayırlamayacak birleşik bir bütündür. İki dillilikten kasıt iki yarım ya da iki tam tek dillilik değildir. İki dillilik, bu iki durumu birleştiren farklı ve özel bir dilbilimsel yapıya sahiptir.”<sup>11</sup> “İki dillilik, iki dilde de yeterli olma ve iletişim kurabilmeye tekabül eder. İki dilli bir toplum içerisinde iletişim kurmak için iki dilin kullanıldığı toplumdur. İki dilli bir toplumda çok sayıda tek dilli olması mümkündür. Bir toplumda iki dillilik yeterliğini gerektirecek fonksiyonları sağlayacak yeterli sayıda kişinin bulunması o topluma iki dilli demek için yeterlidir. Bu yüzden bireysel iki dillilik ve toplumsal iki dillilik arasında bir ayrım vardır.”<sup>12</sup> “İki dillilik, iletişim için kullanılan iki ya da daha fazla dilbilimsel kodun lehçeleri de dâhil eden dil yoluyla etkileşimleri sonucu ortaya çıkan bireylerin ya da grupların psikolojik ya da sosyal

<sup>6</sup> Nadir Engin Uzun, “Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 19, S. 2, 2012, s. 116.

<sup>7</sup> Li Wei, “Dimensions of Bilingualism”, *The Bilingualism Reader*, Ed. Wei Li, Routledge, London, 2007, s. 3.

<sup>8</sup> Leonard Bloomfield, *Language*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1933, s. 56.

<sup>9</sup> Einar Haugen, *The Norwegian Language in America: A Study of Bilingual Behavior*, Indiana University, Bloomington, 1953, s. 6.

<sup>10</sup> William Mackey, “The Description of Bilingualism”, *Canadian Journal of Linguistics*, S. 7, 1962, s. 52.

<sup>11</sup> François Grosjean, “Another View of Bilingualism”, *Cognitive Progressive in Bilingualism*, Ed. Richard J. Harris, North Holland, Amsterdam, 1992, s. 55.

<sup>12</sup> Agnes Lam, “Bilingualism”, *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages*, Ed. Ronald Carter - David Nunan, Cambridge University, Cambridge, 2001, s. 93.

durumlarıdır.”<sup>13</sup> TDK’nin Sözlüğüne göre iki dillilik, “bireyin iki ayrı dili okuyup yazma gücünde ve becerisinde olma durumudur.”<sup>14</sup> Bu becerilerin hangi düzeyde olması gerektiği konusunda ise bir fikir birliği yoktur. Rolffs, iki dilliliğin çağdaş ve donanımlı bir tanımını yapmıştır: “İki dillilik, iki dili ve iki kültürü bilmek ve anlamak; iki dili bir arada kullanmak; iki dilde düşünmek ve hissetmek; her iki dilin el kol hareketleriyle, iki dilin vurgu özellikleriyle konuşmak; zengin bir potansiyele ve kaynağa sahip olmaktır.”<sup>15</sup>

“İki dilli misin?” sorusunun cevabını Baker<sup>16</sup> dört temel dil becerisi üzerinden açıklamaya çalışır. “Hangi becerilerde iki dilliyim?” sorusunu soran Baker, iki dilliğin basit bir sınıflandırmadan ibaret olmadığını savunur. Bazıları ikinci bir dilde konuşabilir ama o dilde okuyup yazamaz. Bazıları da ikinci dilde okuduğunu ve dinlediğini anlar (pasif iki dilli) ancak o dilde konuşup yazamaz. Bazıları ise konuşulan ikinci bir dili anlar fakat o dilde konuşamaz. Mesele bu açılardan ele alındığında iki dilliğin farklı boyutları ve türleri ortaya çıkmaktadır. Bu dört temel dil becerisi ne tam siyah ne de tam beyazdır. Bu iki renk arasında başka renklerin de oldukça farklı tonları yer almaktadır. Bu çok tonluluk iki dilli becerilerin çok renkli görünümüne işaret eder. Renkten kasıt bu becerilerin herkeste farklı düzeylerde öne çıkabileceğidir. Her dil becerisi az veya çok gelişmiş olabilir. Örnek vermek gerekir ise okuma becerisi basit ve temelden, akıcı ve daha üst seviyeye ilerletilebilir. Herhangi bir kimse herhangi bir bağlamda dinlediğini (ör. alışveriş üzerine) anlayabilir. Fakat bir başka bağlamdaki (ör. akademik faaliyet) anlayamayabilir. Bu durum dört temel dil becerisinin alt boyutlara ve bölümlere ayrıldığını göstermektedir. Beceriler içlerinde farklı alt beceriler barındırır. Bu temel beceriler şunlardır: Telaffuz, sözcük dağarcığı, dil bilgisi, duruma uygun ifade söyleyebilme yani bir anlamı farklı durum ve tarzlara taşıyabilme becerisidir. Bireyin iki dildeki yeteneğini belirleyebilmek için basit sınıflandırmalardan kaçınılmalıdır. Kanada ve İngiltere’de iki dilliler ESL (İngilizcesi ikinci dil olanlar), Amerika’da ise bunlar LEP (İngilizcesi sınırlı olanlar) olarak adlandırılmaktadırlar. Bu gibi

<sup>13</sup> Yuko Goto Butler - Kenji Hakuta, “Bilingualism and Second Language Acquisition”, *The Handbook of Bilingualism*, Ed. Tej K. Bhatia - William C. Ritchie, Blackwell, USA, 2006, s. 115.

<sup>14</sup> *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1165.

<sup>15</sup> Songül Rolffs, “Yine İki Dillilik Üzerine”, *Die Gaste*, 15 Ocak 2009, <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi506.html>, (Erişim Tarihi 12.08.2015).

<sup>16</sup> Colin Baker, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, Multilingual Press, New York 1993, s. 6-7.

etiketlemeler çocukların iki dilli becerilerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir.

Baker'a göre birisinin iki dilli olup olmadığına karar verebilmek için bireyin ikinci dilde en az bir beceriye başlangıç düzeyinde sahip olması gerekmektedir (minimal bilingualism).<sup>17</sup> Başlangıç düzeyinden kasıt, bireyin ikinci dildeki günlük kalıplaşmış ifadeleri (merhaba, afiyet olsun, adın ne, hoş geldin, güle güle vb.) konuşup anlamasıdır. İki dilliliğin klasik tanımı olan "bireyin her iki dili de ana dili gibi kontrol edebilmesi"ni (maximal bilingualism) ise çok aşırı, uç bir durum olarak yorumlayan Baker, buradaki "kontrol" ifadesinin muğlaklığından yakınmaktadır. İki dilde de dil becerileri iyi gelişmiş kimseler "dengeli iki dilli" olarak tanımlanırken bu kimseler her iki dilde de kendilerini akıcı bir biçimde ifade edebilirler. İki dilliliğin olası bilişsel getirileri göz önünde bulundurulduğunda dengeli iki dilliler diğerlerine göre daha avantajlı durumdadırlar. Çoğu iki dilliler her iki dilini farklı amaçlar için kullanırlar. Örneğin bir kimse sahip olduğu bir dili evde, diğer dili de işte kullanıyor olabilir. Şayet birey, her iki dilde de dil becerileri bakımından düşük seviyede ise bu durum dengeli iki dilliler bakımından bir sorun teşkil edebilir. Bir kimse yeterli anlamında birbirine eşit olmayan iki dile sahip olabilir. Kimi uzmanlar bu görüşü benimsemese de dengeli iki dillilikte birey her iki dilde de temel, mantıklı derecede beceriye sahip olmalıdır. Örneğin bir çocuk her iki dilde de okul müfredatını anlayabiliyor ve sınıf etkinliklerine uyum gösterebiliyorsa iyi bir dengeli iki dillidir. "Dengeli iki dillilerin sahip olduğu beceriler, tek dillilerin sahip olduğu beceriler ile kıyaslanamaz."<sup>18</sup> "Tek dilli çocuklara göre bu seviyedeki çocukların çok daha yaratıcı ve ileri düzeyde zihinsel işlem gerektiren durumlarda çok daha başarılı oldukları bilinmektedir."<sup>19</sup>

## 2. Toplumsal ve Bireysel İki Dillilik

Yüzeysel olarak tanımlamak gerekirse toplumsal iki dillilik, belli bir toplumda iki veya daha fazla dilin konuşulması durumudur. Bu bağlamda, nerdeyse tüm toplumlar iki dillidir. Ama her toplumda bu iki dilliliğin derecesi ya da şeklinde farklılıklar olabilir. İlk olarak, iki dil iki farklı grup tarafından konuşulur ve her iki grup da aslında kendi başlarına tek dilli gruplardır. Bazı iki dilli bireyler, gruplararası iletişim gereği duyarlar. Toplumsal iki dilliliğin bu türü çoğunlukla, sömüren grubun İngilizce konuştuğu ve yerli halkın da yerel bir dil ile konuştuğu eski sömürge

<sup>17</sup> C. Baker, *age.*, s. 8.

<sup>18</sup> C. Baker, *age.*, s. 8.

<sup>19</sup> Kutlay Yağmur, "İki Dilli Çocukların Dil Becerilerinin Ölçümü ve Eşik Kuramı", *Dil Dergisi*, S. 135, 2007, s. 63.

ülkelerinde meydana gelmiştir. İkinci grubun toplumlarında, tüm halk iki dillidir. Toplumsal iki dilliliğin bu şekilde genellenmiş bir biçimine Afrika ülkeleri ve Hindistan'da rastlanır. Yaygın şekilde insanların iki veya daha fazla dile de hâkimiyetleri söz konusudur. Toplumsal iki dilliliğin üçüncü kategorisinde de bir grup tek dilli ve diğer grup iki dillidir. İki dilli grup, çoğu zaman sayısal ve istatistiksel bağlamda olmasa bile, sosyolojik anlamda azınlık konumunda kalmaktadır. Bu grup, baskın olmayan ya da sindirilmiş bir gruptur. Bu grubun örneği, Grönland Eskimo dilini kullanan ve Danimarka dilini öğrenen kişilerin iki dilli olduğu ve öte yandan Danimarka dilini kullanan kişilerin sosyolojik anlamda baskın ve tek dilli kişilerin yaşadığı Grönland'da görülebilir. Şüphesiz ki her üç grup da genel olarak teoriye dayalı bir şekilde gruplandırılmakta ve bu grupların herhangi birinin keskin bir şekilde yaşadığı bir nokta dünya üzerinde bulunmamaktadır.<sup>20</sup> Bireysel iki dillilik, bireyin iki dilli oluş durumudur. Bu durum bireyin hayat akışına bağlıdır. “Dil edinimi çok değişik nedenlerle iki dilli bir çevrede gerçekleşen kişi veya iki dil bilen kimseler, iki dilli (bilingual) kimselerdir.”<sup>21</sup> Bireysel iki dillileri dört gruba ayıran Skutnabb-Kangas, her grubun bu süreçte kendi içerisinde iki dilli olabilmek için farklı ön şartların baskısı altında olduğunu ve bu süreçte başarısız olmaları hâlinde grupların farklı sonuçlarla karşılaşacağını vurgulamıştır. Bu gruplar; seçkin iki dilliler, dilsel çoğunluğa mensup iki dilli çocuklar, iki dilli aileden gelen çocuklar ve dilsel azınlığa mensup iki dilli çocuklardır.<sup>22</sup>

### 3. Seçkin İki Dilliler

Bu grupta yer alanlar, iki dilli olmaya genellikle bağımsız bir şekilde kendileri karar vermişlerdir. Bağımsız karar veremeyenler için ise aileleri belirleyici olmuştur. Adından da anlaşılacağı gibi bu grup gelir düzeyi orta ya da üst seviyede yer alan ailelerin çocuklarından oluşmaktadır. Belirli bir süredir yurt dışında yaşayan, seyahat eden, okuma bursu kazanan çocuklar, akademisyen ve uluslararası diplomatların çocukları, uluslararası ticaret yapan iş adamlarının çocukları bu grupta yer alır. Ayrıca farklı bir dili konuşan özel bakıcıya sahip çocuklar da bu grupta değerlendirilir. Avrupa'da karşılaşılan yaygın bir durum olan, yaz aylarında tatil yapmak için farklı ülkelerden gelen misafirleri gönüllü olarak evlerinde ağırlayan gençler de seçkin iki dillilerdir. Seçkin iki dilliler başka bir ülkeye

<sup>20</sup> Rene Appel - Pieter Muysken, *Language Contact and Bilingualism*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2014, s. 1-2.

<sup>21</sup> Günay Karaağaç, “Bireysel İki Dillilik ve Toplumsal İki Dillilik”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 717, 2011, s. 222-224.

<sup>22</sup> Tove Skutnabb-Kangas, *Bilingualism or Not? The Education of Minorities*, Multilingual Matters Press, Clevedon, 1981, s. 73.

gittiklerinde o ülkenin dilini muhtemelen orta seviyede biliyor olurlar ve bu seviyeyi korurlar. Dilsel azınlık mensubu bir çocuk başka ülkeye taşındığında ise o ülkenin dilini kullanması gerektiği bazı yerlerde aşağılayıcı durumla karşılaşabilir, küçük düşebilir. Bu çocuklar gittikleri ülkelerde iki dilli olmayı başaramazlarsa bireysel olarak benzer durumdaki dilsel çoğunluk mensubu çocuklara oranla daha olumsuz sonuçlarla karşılaşır. Bu sonuçlar şunlar olabilir:<sup>23</sup> Memleketindeki okuluna geri gönderilmek, kaldığı ülkedeki ana dili konuşucularıyla iletişime geçmekten kaçınmak veya yolda, sokakta kendi ana dilini konuşanlarla iletişim kurmayı tercih etmek. Çocukların ve gençlerin temsil ettiği seçkin iki dillilik asla problemlerle karşılaşmaz. Seçkin iki dillilikte bu durum kişisel seviyede zenginlik ve olumlu bir durum olarak görülür. Seçkin iki dillilerin karakterini oluşturan başka bir durum ise bireyin kendi karakteridir. Çünkü genellikle bireyler iki dilli olmayı kendileri istemişlerdir. Bu kararı, organize olmuş bir grupla değil tamamen kendi özgür iradeleriyle alırlar.

#### **4. Dilsel Çoğunluğa Mensup İki Dilli Çocuklar**

Bu grup çoğunlukla okullarda yabancı dil öğrenen çocukları kapsar (Türkiye'deki okullarda İngilizce, Almanca, Fransızca öğrenen Türk çocukları bu gruba girer). Ayrıca okullarda yabancı dilde eğitim gören (immersion program) çocuklar da bu gruba dahildir. Bu programdaki çocuklar yüksek ana dil seviyesine sahiptirler. Dilsel çoğunluğa mensup çocuklar iki sebepten ötürü iki dilli kabul edilirler. İlki, azınlıkların toplumda kendilerini dışlanmış hissetmelerini engellemek için çoğunluk diline mensup toplumun da azınlık dilini kullanacağını garanti etmesi, resmî alanlarda bu dile de geniş kullanım sahası sağlanması çocukların iki dilli olması ortamını doğurur. İkincisi ise dilsel çoğunluğa mensup iki dilli olma sürecindeki çocuklar yabancı dilde eğitim (immersion program) yapılan sınıflarda azınlık dilini öğrenerek iki dilli olurlar. Bu gruptaki çocukların iki dilli olmalarında gönüllülük esastır. Kendilerinin isteği ve motivasyonu, ailelerinin de desteği söz konusudur. Herhangi bir baskı altında değildir. Dilsel çoğunluğa mensup iki dilli çocuklara yabancı dil öğretiminde kullanılan yöntem, teknik ve materyaller diğer gruplara oranlara çok daha etkili olur.<sup>24</sup>

#### **5. İki Dilli Aileye Mensup İki Dilli Çocuklar**

Bu grup, iki dilli aileye mensup çocukları içermektedir. Bu ailelerde ebeveynler (anne ve baba) farklı ana diline sahiptirler. Şayet çocuklar, çoğunluğa ait dili konuşan anne ya da babaya sahip ise çocukların iki dilli olmaları yönünde toplumun herhangi bir baskısı söz konusu değildir. Bilâkis

<sup>23</sup> T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 75.

<sup>24</sup> T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 76.



bu durumda toplum, çocuğu tek dilli olması yönünde teşvik etmektedir; resmî dili öğrenmesi için toplum çocuğu cesaretlendirir. Diğer taraftan ise bu gruptaki çocuklar aile içi baskı görürler, çünkü aile bireyleri çocuklarının kendi sahip oldukları dil ile iletişime geçmelerini ister. Dolayısıyla ebeveynler çocuklarının genellikle kendi konuştukları dili öğrenmesini istemektedirler. İki dilli bir ailede çocuğun iki dilli olmayı başaramaması durumunda çocuk tek dilli olarak büyür, iki dilin (ana dili ya da baba dili) birinde baskın olur. Böyle ailelerde çocuklar iki dilli olmayı başaramazlarsa tüm aile bundan olumsuz etkilenir. Çocuk, aile bireyleri ile onların ana dilinde iletişim kuramaz ise anne ve babasıyla ilişkisi de bu durumdan etkilenir. Çocuk, anne ve babasının konuştuğu herhangi bir dil ile aile içinde iletişime geçmez ise kültürel paylaşım yaşanmaz, dolayısıyla çocuk kültürel mirasını zenginleştirmede yetersiz kalır. Ayrıca aile bireylerinin doğum yeri olan memleketlere gittiğinde de, o ülkenin dili ile iletişim kurma şansını da yitirmiş olur. Eğer anne ve baba, dilsel azınlığa mensup bir aileden geliyor ve bu diller resmî olmayan diller ise, bu durumdaki iki dilli ailelerin çocuklarının durumu azınlık diline mensup ailelerin çocukları ile aynı olur.<sup>25</sup>

### 6. Dilsel Azınlığa Mensup İki Dilli Çocuklar

Bu gruptaki çocuklar, kendi dillerinin kısıtlı kullanım alanı nedeniyle iki dilli olmaları yönünde güçlü bir dış baskı altındadırlar. Bu aile dışı sosyal baskının yanı sıra bu çocuklar iki dilli olmaları için aile içi baskıya da maruz kalırlar. Genellikle aileler, çocuklarının daha iyi ekonomik ve eğitim şartlarına sahip olabilmeleri için çoğunluğun dilini de çocuklarından öğrenmelerini ister. Ailenin bu isteği, dilsel azınlığa mensup bir aile için evrensel bir istektir. Ancak bunun yanında aileler, doğal olarak çocuklarının kendi ana dilini de edinmelerini isterler. Nadir de olsa kimi aileler ya ideolojik nedenler ya da çoğunluğun kuvvetli asimilasyonu nedeniyle çocuklarının sadece çoğunluğun dilini öğrenmesini yeterli görürler. Bu tip aileler ana dilinin önemini yok sayarak çoğunluğun diline öncelik verirler. Çocuk, sadece ana diline sahip ise gelecekte karşılaşıacağı eğitim fırsatlarından yararlanamaz ayrıca bu durum çoğunluğa mensup çocuklarla eşit şartlarda yarışabilmesine engel olur. Sosyal hayatı ve insanlara etkileşimi de doğal olarak sınırlanacaktır. İleride kendi sosyal çevresinde dahi yer edinmede sorun yaşayacaktır. Çünkü kendi dilsel taleplerini çoğunluğun dilinde ifade etmesi gerekecektir. Bundan dolayı kendi sosyal çevresiyle etkileşimi de sınırlı kalacaktır. Çocuk, çoğunluğun konuştuğu dili bilir de kendi ana dilini bilmezse kendi kültürüyle bağları kopacak, kimliğine

<sup>25</sup> T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 78.

yabancılaşacak, bu durum ileride kimlik sorununun doğmasına sebep olacaktır.<sup>26</sup>

### 7. Kod Karıştırma (Code Mixing)

İki dil edinme sürecindeki çocukların karşılaştığı bir sorun da dilleri karıştırma ve değiştirmedir. Kod karıştırma bir cümledeki sözcük düzeyindeki değişimleri göstermek için kullanılan bir terimdir. Bireyin iki ya da daha çok dil arasında değişim yapmasıdır. Bu değiştirme, çok küçük bir sözcükten başlayıp büyük cümle bölümlerine kadar yayılabilir. Kod karıştırma nispeten tasarlanmış, planlı bir amacı olan değişiklikleri tanımlamak için kullanılır. Kod karıştırma, bir cümle veya farklı cümleler arasındaki öbekte olabilir.<sup>27</sup>

Bulgaristan Türkleri (Bulgarca/Türkçe iki dilli) arasından derlenen kod karıştırmaya örnek teşkil edebilecek bazı yapılar şunlardır (Cümle içindeki Bulgarca ifadeler italik biçimde gösterilmiştir):

Az ileride araba *zavoyu* (virajı) alamamış, *katastrofa* (kaza) yapmış.  
Bana ceren *piperi* (karabiberi) verir misin?  
Bana *kuhnyadan* (mutfaktan) bıçağı getir!  
Öğretmenim, *belejnigimi* (karnemi) vereyim mi?  
*Caşayı* (kadehi) doldur!  
Bana *himikalı* (kalemi) ver!  
Bizim derse dün *lektor* (üniversite hocası) gelmedi.  
Sofya'dan *vuycom* (dayım) geliyor.  
Arkadaşlarım *tetradkamı* (defterimi) yırttı.  
*Vaza* (vazo) kırıldı.  
Bizim *prezident* (cumhurbaşkanı) Türk düşmanı gibi!  
*Kmetle* (muhtarla) görüştüm.  
*İzborlar* (seçimler) yaklaşıyor.

Örnekler incelendiğinde kimi Bulgarca sözcük köklerine, görev ve anlam bakımından Türkçe eklerin yüklendiği görülmektedir. Değiştirmeler, hem cümle içerisinde hem de cümleler arasında olabilir. Bazen karşısındaki konuşucuyla konuşmanın devamlılığını sağlamak amacıyla kod karıştırmaya başvurulur, devamlılık sağlandıktan sonra ise tekrar ilk dilde konuşmaya devam edilir. Kod karışırtmaların çoğu ortamdan, durumdan veya kişisel nedenlerden kaynaklı gerçekleşir. Örnek vermek gerekirse, ev içinde aile bireyleriyle konuşurken kod karıştırmaya başvurma ihtiyacı hissetmeyen bir Türk çocuğu, sokakta Bulgar arkadaşlarının da olduğu bir ortamda oyun

<sup>26</sup> T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 79-80.

<sup>27</sup> C. Baker, *age.*, s. 76.

oyarken kod karıştırabilir ya da sınıf ortamında öğretmenlerinden çekindiği için Türkçe sözcük kullanmaktan özellikle kaçınan bir çocuk, teneffüse çıktığında arkadaş ortamında kod karıştırmaktan çekinmemektedir. Birinci dilde konuşmaya devam edilirken, sırası gelen sözcüğün o dilde anlamı tam karşılayamaması, onun yerine ikinci dilden sözcük yerleştirmeye neden olabilir. Böyle kişiler, her iki dile de sahip olanların bulunduğu ortamlarda daha anlaşılır ve açık bir şekilde iletişim kurabilir, iletişime devam edebilirler.<sup>28</sup>

### 8. Kod Değişirme (Code Switching)

İki dili aynı anda edinen çocuklarda sıklıkla görülen kod değişirme, bir konuşma içerisinde çocuğun her iki dilden de öğeleri kullanması durumudur. Kod ile kastedilenin sadece dil olmadığı; aksan, lehçe, şive, ağız vb. da olabileceği bilinmelidir. Bu öğeler aynı söz içinde bulunursa bu “söziçi kod değişime”, aynı konuşma içerisinde iki farklı söz arasında meydana gelirse “sözlerarası kod değişirme” olarak adlandırılır. Öğeler, dilin en küçük birimlerini (ses, hece) içerebileceği gibi, dilin büyük yapılarından (sözcük, sözcük öbekleri, yan cümle) da oluşabilir.<sup>29</sup>

Bulgaristan Türkleri (Bulgarca/Türkçe iki dilli) arasından derlenen kod değişirmeye örnek teşkil edebilecek bazı yapılar şunlardır (Cümle içindeki Bulgarca ifadeler italik biçimde gösterilmiştir):

- Yolda yürürken düştüm *obaçe nikoy ne mi pomogna* (ama kimse yardım etmedi).
- Kitap okumayı seviyorum *zaštoto mi dava svoboda* (çünkü bana özgürlük veriyor).
- Bugün dükkâna gittim fakat önü çok kalabalıktı. *I se vırnah obratno vkıšti ne mi se çakaşe* (Beklemek istemediğim için eve döndüm).
- Ödevlerimi yapacaktım ama kitaplarım köyde kalmış. *I zatova šte zakısneya s predavaneto im* (Bu yüzden geç teslim edeceğim).
- Evde ekmek yoktu. Fırına da gitmedim. Eray dönerciyi aradı *i problema s hrana se reşi* (ve yemek sorunu çözülmüş oldu).

Karşılıklı konuşmada, kişiler arasında hem kod değişirme hem de kod karıştırmaya rastlandığı görülmektedir. Aşağıda, Bulgaristan Türkü iki kişi arasında geçen bir diyaloga yer verilmiştir:

- A: Selam *mayko* (anne), nasılsınız? Ne var ne yok?

<sup>28</sup> Nermin Molali, *Romanya Türk Topulukları Örneğinde İki Dillilik*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 62-63.

<sup>29</sup> Johanne Paradis - Fred Genesee - Martha Crago, *Dual Language Development & Disorders*, Paul H. Brookes Press, Baltimore, 2004, s. 91-92.

- B: İyiyiz kızım. Evde, babanla televizyona bakıyoruz. Yeni bir *serial* (dizi) başlamış. Siz nasılsınız?
- A: Biz de iyiyiz. Kızanla *topkaları* (topları) aldık oynuyoruz. Ablamla konuştunuz mu?
- B: Konuştuk demin. O da büyüğünü *detskaya* (anaokuluna) götürmüş bugün, küçüğünün de *vaksinası* (aşısı) gelmiş, *bolnitsaya* (hastaneye) gitmişler. *Malko e bile kisela, s ney asa se zanimavali dnes* (Bugün biraz keyifsizmiş, tüm gün onunla uğraşmışlar).
- A: Ben de aradım da açmadı, sonra ararım yine. *Veçerya* (akşam yemeği) hazırlıyor herhalde. Yarın gene konuşuruz bakalım. *Leka nošt* (iyi geceler).
- B: Hadi bizde de *leka nošt* (iyi geceler).

### 9. Yarı-dillilik (Semi-lingualism)

Bu kavram, İskandinavya ve Kuzey Amerika'da yaşayan dilsel azınlık gruplarının değişimi ve siyasi etkiler sonucu ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında tartışılmaya başlanmış 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında yarı-dillik araştırmaları üst düzeye çıkmıştır. Tanımı ile ilgili tartışmalar hâlen devam etmektedir. İki dilliler dil becerilerini kullanma açısından her iki dilde veya birinde baskın olmaya meyillidirler. Bu durum zaman içerisinde değişiklik gösterebilir. Bazı uzmanlara göre bir dilde baskın olma durumu, sosyal ve coğrafi hareketliliğe göre değişiklik gösterebilir. Diğerlerine göre ise bu baskınlık yer ve zamana bağlıdır. Hansegård<sup>30</sup> ve Skutnabb-Kangas<sup>31</sup> yarı-dillilik tanımının eksik yönlerini altı dil becerisi yönünden tanımlamışlardır: Sözcük hazinesi, dilin doğrulanabilirliği, dilin kendiliğinden ilerlemesi (otomatizm), dilsel üretim, dilin işlevlerinde egemen olma, anlamlar ve imgeler. Dolayısıyla yarı dilli herhangi biri tek dillilerle karşılaştırıldığında yarı dilli kişinin her iki dilde de nicelik ve niteliksel yeterlilikler bakımından diğerinden üstün olduğu görülür. “Yarı dilli bir kimsenin her iki dilde ortaya koyduğu görünüş, dar sözcük hazinesi ve eksik gramer bilgisine sahip olduğu yönündedir. Her iki dilde de dilsel üretimde yaratıcı olamayan yarı dilliler, duygularını ifade etme ve düşünmede zorlanırlar.”<sup>32</sup> Dil edinimi için kritik kabul edilen yaşlarda (3-4 yaş) karşılaştıkları birtakım problemler (fiziksel sorunlar, psikososyal problemler vb.) nedeniyle iki dilli toplumlardaki çocukların bazıları yarı dilli olabilmektedir. Bulgaristan'da yarı dillilik özellikleri

<sup>30</sup> Nils Erik Hansegård, “Bilingualism or Semilingualism?”, *Invandrare och Minoriteter*, S. 3, 1975, s. 8.

<sup>31</sup> T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 81.

<sup>32</sup> C. Baker, *age.*, s. 9.

gösteren bir Türk çocuğu kendisini ifade ederken hem Türkçe hem de Bulgarcada zorlanacak, dolayısıyla bir taraftan sosyalleşme sorunlarıyla karşılaşırken diğer taraftan akademik başarısızlığa uğrayacaktır.

### 10. Bulgaristan Türkleri Özelinde İki Dillilik

Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını elde etmesiyle başlayan Türklere yönelik asimilasyon süreci, özellikle 1984-1989 arasında tırmanış göstermiştir. Bu asimilasyonun önemli araçlarından biri de hiç şüphesiz eğitimidir. Türkçe eğitimin yasaklanması, Türk okullarının devletleştirilmesi, Türkçe derslerinin kaldırılması, Türk bölgelerindeki okulların kapatılması, eğitimin siyasi felsefesine komünizmin hâkim olması vb. durumlar Türklerin asimilasyonunu, bir başka deyişle Bulgarlaşmalarını ya da kimliksizleşmelerini kolaylaştırıcı rol oynamıştır. 1989'da totaliter rejimin devrilmesinin ardından Türk kimliğinin Bulgaristan'da resmî kaynaklarca yeniden tanınması, Türkçenin en azından seçmeli ders olarak müfredata eklenmesi bu asimilasyonu kırma adına atılan önemli adımlardan olmuştur. Bulgaristan Parlamentosu da 11 Ocak 2012'de kabul ettiği tasarı ile 1984-1989 arası Türklere karşı asimilasyon politikası yürütüldüğünü kabul etmiş, bunun için Türklerden özür dilemiştir.<sup>33</sup>

“Bulgaristan'daki Türk nüfusun %68'i kırsal kesimde yaşamaktadır.”<sup>34</sup> Köylerdeki nüfus yapılanması, etnik bakımdan incelendiğinde köylerin “Türk köyü”, “Pomak köyü” ya da “Bulgar köyü” olarak nüfus yoğunluğuna göre halk arasında adlandırıldığı görülür. Köyde doğup büyüyen çocuk, evde ve sokakta Türkçeye maruz kalmakta Bulgarca ile ancak ana sınıfı ya da ilkokulda karşılaşmaktadır. Çocuğun edindiği Türkçe ise Bulgaristan'ın güney ve kuzeyine göre farklı ağız özellikleri barındırmakta olup standart Türkçeden uzaktır. Çocuk ilk kez okulda karşılaştığı Bulgarca'yı öğrenirken doğal olarak zorluklar yaşamaktadır. Dolayısıyla kırsal kesimdeki çocukların ait oldukları iki dillilik türleri şöyle tanımlanabilir: Ana dilleri olduğu için kendilerini Türkçe daha iyi ifade etmektedirler. Türkçe, Bulgarca karşısında baskın olduğu için çocuklar baskın iki dillidir. Bulgarca'yı ancak okula başladıklarında, daha önce edinmiş oldukları birinci dilin (Türkçe) yardımı ile öğrenebildikleri için çocuklar bağımlı iki dillidir. Önce Türkçeyi edinin ardından da Bulgarca'yı öğrendikleri için kırsal kesimdeki Türk çocukları ardışık iki dilli sayılır. Şehir merkezlerindeki çocukların iki dillilik durumları ise kırsal kesimdekilerden biraz farklıdır. Şehir merkezlerinde (2011 resmî

<sup>33</sup> Birgül Demirtaş, “Bulgaristan'da Asimilasyon Kampanyası: Geçmişle Yüzleşmek ya da Yüzleşmemek”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, S. 1, s. 169.

<sup>34</sup> Didar Erdoğru, “Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XX, 2002, s. 397.

nüfus sayımı verilerine göre Kırcaali ve Razgrad hariç) nüfusun çoğunluğunu Bulgarlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla doğdukları andan okula başlayana kadar çocuklar hem Türkçeye (evde) hem de Bulgarcaya (sosyal çevrede) maruz kalabilmekte, bu durum çocukların doğal iki dilli olmalarına yol açmaktadır. Şehir merkezlerindeki çocukların doğal iki dilli olmalarının önemli nedenleri arasında, eğitim dilinin Bulgarca olması ve kitle iletişim araçlarının şehir merkezlerinde daha etkin kullanılması yer alır. Şehir merkezindeki çocuklar kırsal kesimdekilere oranla okula başlamadan önce Bulgarcaya daha fazla maruz kaldıkları için okula başladıklarında kırsal kesimdeki çocuklardan daha az zorluk çekmektedirler. Ancak, yapılan gözlemler neticesinde şehir merkezindeki pek çok ailenin evlerinde kendi aralarında Türkçeden ziyade Bulgarca konuştukları görülmüştür. Bu durum, çocukların daha ana dillerini edinmeden ikinci bir dile maruz kalmalarına, kimi çocukların sosyal hayat ve eğitimde bocalamasına neden olmaktadır. Kendi ana dilini edinmeden ikinci dille karşılaşan çocuklarda yarı dillilik, iki dile de hâkim olamama sorunu ortaya çıkmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren uydu aracılığıyla Türk televizyon kanallarının Bulgaristan'da da seyredilmeye başlanmasıyla Bulgaristan Türkleri o vakte kadar bildikleri ve konuştukları Türkçe ile yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Özellikle bu tarihten itibaren dünyaya gelenlerin daha yaşlı olanlara oranla televizyon sayesinde Türkiye Türkçesine daha fazla hâkim olduklarını söylemek mümkündür. Kırsaldaki yetişkin bireyler resmî kurumlar haricinde, sosyal hayatta birbirleriyle Bulgarca konuşmaktansa Türkçe konuşmayı tercih etmektedirler. Genelde köylerin etnik olarak (Türk, Pomak, Bulgar vb.) bir çoğunluğa sahip olduğuna değinilmişti; bu yüzden kırsalda farklı kültürlerin birbirleriyle etkileşimi şehre göre daha sınırlıdır. Dolayısıyla kırsaldakiler için Bulgarca, kendilerine okulda öğretilmiş bir dildir. Ana dilinden farklı bir dilin bireye bir nevi zorla öğretilmesi durumu *halk iki dilliliği* olarak açıklandığından kırsaldaki bireyler *halk iki dilli* sayılırlar. Özellikle 70 yaş üstü olarak tanımlanabilecek kırsalda yaşayan Türklerin yeterli düzeyde Bulgarca bilmedikleri ve totaliter rejim döneminde kendilerine yaşatılan zulmün korkuları hâlâ hafızalarında canlı olduğu için mümkün oldukça resmî kurumlarla iletişime geçmek istemedikleri saha araştırmasında gözlemlenmiştir. Türk köyleri içerisinde kimi yerlerde Pomaklar ve/ya Romanların da yaşadığı görülür. Özellikle 70 yaş üstü Pomakların hem Pomakça ve Bulgarca hem de Türkçe konuştuğu bilinmektedir. Şimdiki nesil ise Türkçeyi bilmediği gibi ana dili Pomakçayı da neredeyse unutmuş, sadece Bulgarca ile yetinmektedir. Romanlardaki durum ise şöyledir; Türk köylerindeki Romanların 70 yaş üstü olanları evde Romanca diğerleri Türkçe, sokakta Türkçe, okulda ise genelde Bulgarca

konusmaktadırlar. Yeni neslin Romancadan çok Türkçeye hâkim olduğunu, okul aracılığıyla da Bulgarca'yı öğrendikleri söylenebilir. Saha araştırmasındaki gözlemlere göre köylerdeki Romanlar evlerinde daha çok Türkçe konuşmayı, şehirdekiler ise Bulgarca konuşmayı tercih etmektedirler.

### **11. Bulgaristan'daki İki Dilli Türklerin Karşılaştığı Dilsel Zorluklar**

İki dilli bireylerde, birinci dilin ikinci dile veya ikinci dilin birinci dile olumlu ya da olumsuz etkileri görülür. Bulgaristan özelinde Türkçenin Bulgarca'ya ve Bulgarcanın da Türkçeye etkisi söz konusudur. Uzun yıllardır aynı coğrafyada var olan bu iki dil arasındaki ek ve sözcük alışverişi hâliyle insanların dillerine de yansımıştır. Ana dili Türkçe olan bir kimsenin konuşmasında Bulgarca sözcüklere başvurması, ana dili Bulgarca olan bir kimsenin de konuşmasında Türkçe sözcüklere yer vermesi çok dilli toplumların özelliklerindedir. Ancak Bulgaristan'da Türkler azınlık durumunda olmaları, ülkenin eğitim ve resmî dilinin Bulgarca olması nedeniyle genellikle Türkçe Bulgarcadan etkilenmiştir. Ana dili Türkçe olanlar kendilerini ifade ederken sıklıkla Bulgarca sözcüklerden de yararlanmaktadırlar. Geçmişte, yani Türkçenin serbest olarak okullarda okutulduğu eski totaliter rejimin belli bir döneminde, Bulgarca sözcüklerden yararlanılması teşvik dahi edilmiştir. Böylelikle Bulgaristan'da Bulgaristan Türkleri tarafından konuşulan Türkçeyi, Türkiye Türkçesinden suni bir şekilde uzaklaştırarak farklı kılmak amaçlanmıştır. Ancak günümüzde ana dili Türkçe olan bireylerin iletişimlerinde sıklıkla Bulgarca sözcüklerden yararlanmalarının başlıca sebebi, Türkçe sözcük dağarcıklarının yetersiz ve kısıtlı olması, ana dilinin yeterli bir seviyede bilinmemesidir. Ana dilini doğru ve etkili bir biçimde kullanamayanlar Bulgarca'yı da yeterli düzeyde öğrenememektedirler. Aslında Türkçenin öğrenilmesine engel olanlar, kasıtlı ya da gayriihtiyari Bulgarcanın tatmin edici seviyede öğrenilmesine de engel olmaktadır. Bunun çoğu kez kasıtlı yapıldığını düşünmek mümkündür. Bu durum şu sonucu doğurur; iki dilli bireylerin önemli bir çoğunluğu Türkçeyi ve özellikle devletin resmî dili olan Bulgarca'yı yeterli seviyede bilmediğinden kendilerini hiçbir alanda geliştiremez, dolayısıyla bu bireyler toplumun alt katmanlarında hayatlarını sürdürmeye mahkûm edilmiş olurlar.

Türk çocukları standart Bulgarca ile ancak okulda karşılaşmaktadırlar. Okula başlayana kadar evde ve çevrede Türkçeye maruz kalan, ana dili olarak Türkçeyi edinen çocuklar 6 yaşında Bulgarca ile okulda karşılaşınca ikilem yaşamaktadırlar. Ana dilini edinmiş ancak ana dili eğitiminden yoksun olan Türk çocukları Bulgarca'yı öğrenirken çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Türk çocuklarının okullarda sadece Bulgarca konuşmalarına sıcak bakılmakta, derste ve/ya teneffüste Türkçe konuşan

öğrenciye öğretmenleri tarafından tepki gösterilmektedir. Bulgarcanın Türkçeden farklı dil bilgisel yapıları sahip olması ve Bulgar öğrencilerin Bulgarcanın yapısını okula gelene kadar aile içinde, yakın çevrede edinirken Türk çocukları da Türkçenin dil bilgisel yapısını ailede, yakın çevrede edinmektedirler. İki grup okulda karşılaştığında Türk çocuklarından bir Bulgar çocuğu gibi Bulgarca'yı kullanması beklenmektedir. Oysa bunun gerçekleşmesi pek mümkün değildir. Bu beklentinin düzeyi bölgeye, okula ve öğretmene göre değişiklik gösterebilmektedir. Saha araştırmalarında gözlemlenen önemli meselelerden biri de budur.

Türkçe, Altay dilleri ailesine mensupken Bulgarca, Hint-Avrupa dil ailesinden Güney Slav dillerine bağlıdır. Hint-Avrupa dil ailesinin karakteristik özelliklerinden cinsiyet kategorisi Türkçede bulunmamaktadır. Bulgarcada cins isimlerin eril, dişil ve yansız (nötr) olma durumlarına göre sonlarına aldıkları ekler değişiklik gösterirken Türkçede böyle bir kural söz konusu değildir. Çok az istisna olsa da sözcüklerin anlamlarından ne yazık ki cinsiyetlerine dair bir ipucu elde edilememektedir. Dolayısıyla her sözcük ait olduğu cinsiyetle birlikte beyne kodlanmalıdır. Örneğin; *маца* (masa) masa dişildir, *стол* (stol) sandalye ise erildir. *учител* (uçitel) erkek öğretmen, *учителка* (uçitelka) bayan öğretmen; *ученик* (uçenik) erkek öğrenci, *ученичка* (uçeniçka) kız öğrenci; *внук* (vnuk) erkek torun, *внучка* (vnuçka) kız torundur. Ana dili Türkçe olan öğrenciler genellikle Bulgarcanın bu kuralını göz ardı ederek kendilerini ifade ederler. Böyle bir durumda Türk çocukları, Bulgar sınıf arkadaşları ve öğretmenleri tarafından hakir görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Bulgarcadaki cinsiyet kategorisine ait bazı örnekler sunulmuştur:

**Tablo 1.** Bulgarcadaki Cinsiyet Kategorisine Ait Bazı Örnek Sözcükler

Eril		Dişil		Nötr	
Türkçe	Bulgarca	Türkçe	Bulgarca	Türkçe	Bulgarca
adam	мъж (mıj)	Kadın	жена (jena)	çocuk	дете (dete)
şehir	град (grad)	Toprak	земя (zemya)	okul	училище (uçilişte)
dil	език (ezik)	Oda	стая (staya)	ağaç	дърво (darvo)

Ana dili Türkçe olan öğrenciler ses bilgisel olarak da zorlanmaktadır. Türkçede ses bilgisel etkileşim, batı dilleri veya Arapçadan alınmış sözcüklerdeki kalın ünlüden sonra “l” ünsüzüyle biten sözcüklerde görülür. Türkçede bunlar istisna sayılır ve “l” ünsüzünden önce kalın ünlü bulunmasına rağmen bazı sözcüklerdeki okunuşu incedir. Bulgaristan Türkleri bu istisnayı bilmediklerinden dolayı değil de Bulgarcanın etkisinden



dolayı bu ünsüzleri kalın seslendirmektedirler. Zira bu sözcüklerin bazıları Bulgarca da kullanılır ve sonlarındaki “l” ünsüzü kalın telaffuz edilir. Bu duruma bazı örnekler şunlardır: Amiral- Bulg. admiral, general- Bulg. general, Meral- Bulg. Meral, Kamil- Bulg. Kymail, Kemal- Bulg. Kemal vb.

Türkçe ile Bulgarcanın söz dizimi de birbirinden oldukça farklıdır. Türkçede yüklem kurallı cümlelerde hep sonda yer alırken Bulgarca yüklem başta, ortada ve sonra yer alabilir. Bu durum ana dili Türkçe olan çocukların Bulgarcadan birebir çeviri yaptıkları için sürekli devrik cümle kurmalarına neden olmaktadır. Bulgarca doğru, genel geçer cümle dizilimi şöyledir:

*As (Ben) mu kazah (dedim) ne negu (ona).*

Özne - Yüklem - Nesne

Türkçe tamlamalar ile Bulgarca tamlamalar da birbirinden farklıdır. Türkçe tamlamalarda genellikle tamlayan (belirten) tamlanandan (belitilen) önce gelir, oysa Bulgarca tamlanan sıklıkla tamlayanın önünde yer alır. “Ahmet’in çantası” belirli bir ad tamlamasıdır. Bu tamlamanın Bulgarcaya çevirisi tamlananın tamlayanın önüne getirilmesi ve aralarına “na” ön edatının getirilmesiyle sağlanır, yani belirten belirtilenin önüne geçer: “Çantata (çantası) na Ahmed (Ahmet’in)”. Ancak Türk çocukları Türkçedeki sıralamayı takip edip bu tamlamayı şöyle dile getirirler: “Na Ahmedin (Ahmet’in) çantata (çantası)”. Bu noktada, yazı dilinde olmasa da tamlanan-tamlayan arası yer değişikliğine Bulgarca konuşma dilinde zaman zaman rastlandığını vurgulamak gerekir.

Belirtisiz ad tamlamalarının Bulgarcaya çevirisinde ise iki farklı şekilde karşılaşılır:

1. Tamlayan ve tamlanan yer değiştirmez, ancak bir ad olan tamlayan Bulgarcaya nispi sıfat olarak tercüme edilir, tabii bir de cinsiyet ve teklik veya sadece çokluk bakımından tamlanana uygunluğu sağlanır:

bahçe kapısı *gradinska vrata*

bahçe kapısı: *bahçe gradina-* ad, ancak:

*gradinska vrata*: Burada *vrata* dişil, tekil olduğu için *gradinska* dişil, tekil, nispi sıfat biçiminde olmak zorundadır. Türk çocuklar mensubu oldukları dil ailesinde eril, dişil ve nötr sözcükler gibi bir kavrama sahip olmadıklarından bu ayırımı ilk başlarda kavrayamamakta ve kullanırken karıştırmaktadırlar. *gradinska vrata* demeleri gerekirken *gradina vrata* diyerek dişil ifade etmeleri gereken tamlamayı nötr kullanmaktadırlar.

Şehirde doğup büyüyen iki dilli Türk çocukları, sözcüklerdeki cinsiyete dayalı değişimlere kırsal kesimdekilere oranla daha hâkimdirler.

savaş şarkısı *voenna pesen*

savaş şarkısı: *savaş voyna-* ad, ancak:

*voenna pesen*: Burada *pesen* dişil, tekil olduğu için *voenna* dişil, tekil, nispi sıfat biçiminde olmak zorundadır. Türk çocukları arasında *voenska pesen* biçimiyle kullanıldığı görülmüştür.

tatil günleri *poçivni dni*

tatil günleri: *tatil poçivka-* ad, ancak:

*poçivni dni*: Burada *dni* çoğul olduğu için *poçivni* de çoğul, nispi sıfat biçiminde olmak zorundadır.

2. Tamlayan ve tamlanan yer değiştirir, aralarına duruma göre uygun bir ön edat getirilir, teklik-çokluk bakımından uyum zorunluluğu aranmaz:

ekmek çantası *çanta za hlyab*

ekmek çantaları *çanti za hlyab*

Bulgarcadaki *za* ve *na* ön edatı Türk çocukları arasında sıklıkla karıştırılarak birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Standart Bulgarcada bu tamlama *çanta za hlyab* iken Türk çocukları tamlamadaki *za* ön edatına içeren cümleye *na* ön edatını da ekleyerek, bu şekilde *çanta* sözcüğünü de dişileştirme yoluna giderler ve sözcüğü *çantata* biçimine dönüştürmektedirler (*çantata za hlyaba*).

3. Belirtisiz ad tamlamalarının bazıları iki şekilde de tercüme edilebilir. Aşağıda verilen örneklerde birinci kısım konuşma dilinde, ikinci kısım ise yazı dilinde kullanılmaktadır:

misafir odası *gostna staya // staya za gösti*

takım komutanları *vzvodni komandiri // komandiri na vzvodove*

Takisiz ad tamlamalarında tamlayan nispi sıfat olarak tercüme edilir ve ondan sonra gelen tamlanana cinsiyet ve teklik veya sadece çokluk bakımından bağlıdır:

demir sandalye *jelezen stol*

demir kapı: *demir jelyazo* - ad, ancak:

*jelezen stol*: Burada *stol* eril, tekil olduğu için *jelezen* eril, tekil, nispi sıfat biçiminde olmak zorundadır.

Bulgarca öğretmeni Türkçe tamlamaların anlamca karşılığı olan Bulgarca yapıları, bilgi ve uygulama becerisi olarak öğrencilere kazandırabilmesi için Türkçe tamlamalar hakkında bilgi sahibi olmalı, bu durumun Bulgarcaya

yapacağı “olumsuz” etkiyi bilmeli, uygun ve normalden daha fazla alıştırma ve açıklamalarla bu karmaşayı önlemelidir.

Bulgarcada isimler Türkçedeki gibi durumsal bir kategoriye sahip değildir. Bulgarcada durum ekleri başka bir sözcükle ifade edilmektedir. İngilizcede adların önüne gelen *in, on, at* vb. gibi Bulgarcada da adların önüne ön edatlar (Bulg. *predlozi* – çoğul) ve ön edat (Bulg. *predlog* – tekil) gelmektedir:

*Ot* (-den, -dan) *kışti* (ev), evden; *vi* (-de, -da) *kışti* (ev), evde.

Bulgarcada ön edat olan durum ekleri, Türkçede sözcüğün sonuna eklendiğinden iki dilli Türk çocukları Bulgarca konuşmaları esnasında Bulgar sözcüklerin önüne Bulgarca durum ön edatlarını getirmek yerine sözcüğün sonuna Türkçe durum eklerini getirmeyi tercih etmektedirler (*gradinaya*- bahçeye, *kuhnyadan*- mutfaktan vb.) .

Türkçede sıfat, sayı bakımından değişiklik göstermezken Bulgarcada hem cinsiyet hem de teklik-çokluk bakımından farklı eklerle ifade edilir. Bulgarcada sıfat, kendisinden sonra gelen isme sayı ve cinsiyet bakımından uyum sağlamak zorundadır. Tekilde cinsiyet önemli iken çoklukta sayı önemlidir. “*Güzel ayakkabı*” sıfat tamlaması üzerinden bu durum aşağıdaki tabloda örneklendirilmiştir. Ana dili Bulgarca olanlar bu karmaşık yapıyı kendiliğinden edinirken, ana dili Türkçe olan çocuklar Bulgarca anlatıma başvurdukları zaman bu kuralları göz ardı etmektedirler.

**Tablo 2.** Bulgarca Sıfat Tamlamalarının Sayı ve Cinsiyet Bakımından Ayrımına Bir Örnek

hubava: güzel (dişi)	obuvka: ayakkabı (tekil)	hubava obuvka: güzel ayakkabı (dişil, tekil)
hubav: güzel (eril, tekil)	noj: bıçak (tekil)	hubav noj: güzel bıçak (eril, tekil)
hubavo: güzel (yansız)	dete: çocuk (tekil)	hubavo dete: güzel çocuk (yansız, tekil)
hubavi: güzel (çoğul)	obuvki: ayakkabı (çoğul)	hubavi obuvki: güzel ayakkabılar (çoğul)

Türkçeden farklı olarak Bulgarcada sözcük kökleri de bölünebilmektedir. Bulgarcada köklerde değişiklik yapılarak sözcük türemesi yapılabilir. Bulgarcada “*kışta*”, ev demek iken “*kıştovnik*”, evine düşkün erkek; “*kıştovnitsa*”, evine düşkün kadın demektir. Özellikle kırsal bölgelerdeki Türk çocukları, Türkçede olmayıp Bulgarcada bulunan bu gibi kuralları öğrenmede zorluklar yaşamaktadır. Kuralları edinemediklerinde de Bulgarca iletişim kurmaktan kaçınılmaktadırlar. Bu durum, Türk çocukları ile

iletişimlerinde herhangi bir olumsuzluk oluşturmaya da Bulgarca iletişim kurmak zorunda oldukları sınıf ortamlarında, öğrencileri başarısızlığa itmektedir.

### Sonuç

Bulgaristan'daki Türk çocukları iki dillidir. Bulgaristan'da eğitim dilinin tamamen Bulgarca olması Türk çocuklarını zorlamaktadır. Dolayısıyla ana dili Bulgarca olan çocukların sürekli gerisinde kalan, onları hep arkadan takip eden Türk çocukları eğitimlerini yarıda bırakmakta ya da süreç sonunda kayda değer bir başarı elde edememektedirler. Bu iki dilli Türk çocuklarının gerek Türkçe gerekse Bulgarca derslerine iki dillilik üzerine herhangi bir eğitim almamış öğretmenler girmektedir. Bu durum, öğrencilerin her iki dille ilgili becerilerinin gelişimine olumsuz yansımaktadır. İki dilli çocuklara Bulgarca öğretiminde başarılı olabilmeleri için mutlak surette Bulgarca'yı bilgi ve beceri olarak kazandıracak öğretmenlerin Türkçenin ses, biçim, tümce ve sözcük bilgisel özelliklerini iyi bilmeleri gerekmektedir. Zira, Türk çocukları bunların Bulgarca karşılığını bilmez; Bulgarca öğretmeni de Türkçedeki dil olaylarının özelliğini bilmez ise iki dilli ortamda doğup yetişen çocuklara doğal olarak Bulgarca'yı öğretmez. Bununla birlikte Türkçe öğretmenlerinin de Bulgarca'yı çok iyi bilen, kendini çok iyi yetiştirmiş şahıslardan seçilmesi gerekmektedir. Bulgar yönetiminin, Türk çocuklarını daha iyi eğitim-öğretim ortamı şartlarıyla değerlendirmek gibi bir politikası olmadığından, yapılması gereken, Bulgaristan Türkleri arasından çıkan Türkçe öğretmenlerinin iki dile de tüm kurallarıyla hâkim olmaları gerektiğidir.

Bulgaristan'daki Türklerin sosyal, kültürel, tarihî, dinî varlıklarını sürdürüp geliştirebilmeleri için tıpkı diğer Balkan ülkelerinde (Romanya, Makedonya, Kosova) olduğu gibi TİKA, Yunus Emre Enstitüsü vb. gibi kurumlar devletlerin ikili iş birliği ile vakit kaybetmeksizin Bulgaristan'da da kurulmalıdır. Bu kuruluşlar Türk ve Bulgar halklarının birbirleriyle daha da yakınlaşmasını pekiştirecektir. Bunların kurulabilmesi için Türkiye ile Bulgaristan devlet yönetimleri iyi niyete dayalı iş birliğini arttırmalıdır.

Bulgaristan okullarında dersler; zorunlu, zorunlu seçmeli ve serbest seçmeli olarak üç farklı başlık altında toplanmaktadır. Türkçe dersleri bu kategoriler arasında serbest seçmeli dersler arasında yer almaktadır. Türklerin ana dilinde eğitim hakkı talepleri gerçekleşene kadar, Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde Türkçe, serbest seçmeli dersler kapsamında çıkarılıp zorunlu seçmeli dersler arasına alınmalıdır. Çünkü bu statüdeki dersler, karneye not olarak da yansımamaktadır. Dolayısıyla bu durum

Türkçe dersinin seçiminde öğrenci motivasyonunu düşüren bir başka etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Okullarda Türkçe dersinin açılabilmesi için 14 öğrenci velisinin imzalı dilekçe ile okul idaresine başvurması gerekmektedir. Ancak serbest seçmeli dersler kapsamında yer alan bu ders yerine veliler genellikle okul idaresinin de yönlendirmesi ile Bulgarca, İngilizce, Matematik vb. gibi dersleri seçmektedirler. Böylece çocuklar ana dili eğitimlerinden mahrum kalmaktadırlar. Bu durumun önüne geçebilmek için Bulgaristan'daki kimi Türk dernekleri okulların açılma dönemlerinde velileri bilinçlendirmek için "Ana Diline Sahip Çık" kampanyası yürütmektedir. Fakat bu kampanyalardan istenen verim alınmamaktadır. Bulgaristan'daki Türk öğrencilerin velilerinin Türkçe ve Türklük bilgisi üzerine daha da bilinçlenmelerini sağlayabilmek için sivil toplum kuruluşları desteklenmeli, yürütülen kampanyaların sayısı artırılmalıdır. Ana dilinde eğitime giden yolda bu etkili ve faydalı bir adım olabilir.

#### KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Appel, Rene - Muysken, Pieter, *Language Contact and Bilingualism*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2014.
- Baker, Colin, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, Multilingual Press, New York, 1993.
- Başkan, Özcan, *Bildirişim İnsan-Dili ve Ötesi*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Bloomfield, Leonard, *Language*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1933.
- Butler, Yuko Goto - Hakuta, Kenji, "Bilingualism and Second Language Acquisition", *The Handbook of Bilingualism*, Ed. Tej K. Bhatia - William C. Ritchie, Blackwell, USA, 2006, s. 114-144.
- Crystal, David, *Dillerin Katli*, Çev. Gökhan Cansız, Profil Yayınları, İstanbul, 2010.
- Demirtaş, Birgül, "Bulgaristan'da Asimilasyon Kampanyası: Geçmişle Yüzleşmek ya da Yüzleşmemek", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, S. 1, 2012, s. 165-171.
- Erdinç, Didar, "Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. XX, 2002, s. 394-400.
- Erkan, Ersin, *Dil Hakları ve Devletlerin Dil Politikaları: Avrupa Birliği Aday Ülkeleri Bulgaristan ve Romanya Örnekleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

- Grosjean, François, "Another View of Bilingualism", *Cognitive Progressive in Bilingualism*, Ed. Richard J. Harris, North Holland, Amsterdam, 1992, s. 51-62.
- Hansegård, Nils Erik, "Bilingualism or Semilingualism?", *Invandrare och Minoriteter*, S. 3, 1975, s. 7-13.
- Haugen, Einar, *The Norwegian Language in America: A Study of Bilingual Behavior*, Indiana University, Bloomington, 1953.
- Karaağaç, Günay, "Bireysel İki Dillilik ve Toplumsal İki Dillilik", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 717, 2011, s. 222-228.
- Lam, Agnes, "Bilingualism", *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages*, Ed. Ronald Carter - David Nunan, Cambridge University, Cambridge, 2001.
- Mackey, William, "The Description of Bilingualism", *Canadian Journal of Linguistics*, S. 7, 1962, s. 51-85.
- Molali, Nermin, *Romanya Türk Toplulukları Örneğinde İki Dillilik*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Paradis, Johanne - Genesee, Fred - Crago, Martha, *Dual Language Development & Disorders*, Paul H. Brookes Press, Baltimore, 2004.
- Skutnabb-kangas Tove, *Bilingualism or Not? The Education of Minorities*, Multilingual Matters Press, Clevedon, 1981.
- Şekerbay, Hakkı, *Kimlik Politikası, Milliyetçilik, Etnisite Bağlamında Avrupa'da Ayrılıkçı Hareketler ve Bunların Avrupa Birliği'ne Olan Etkileri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Uzun, Nadir Engin, "Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 19, S. 2, 2012, s. 115-134.
- Wei, Li, "Dimensions of Bilingualism", *The Bilingualism Reader*, Ed. Wei, Li, Routledge, London, 2007, s. 2-21.
- Yağmur, Kutlay, "İki Dilli Çocukların Dil Becerilerinin Ölçümü ve Eşik Kuramı", *Dil Dergisi*, S.135, 2007, s. 60-76.